

Postmodernizem in zgodovinskost v srbski književnosti. Dvojni angažma srbskega postmodernizma

Tanja Tomazin

Sebenje 49 d, SI-4294 Križe
trajna@gmail.com

Prispevek prikazuje, kako je srbski postmodernizem znotraj nacionalnega literarnega sistema ravno prek tematizacije zgodovinskega izrazil razmeroma visoko stopnjo angažiranosti, ki se izraža na dveh nivojih, vezanih tako na samo poetiko pripovedovanja kot na duhovno držo pisateljev-postmodernistov. Medtem ko prva linija angažiranosti predstavlja vzpostavljanje množstva apokrifnih zgodovin, ki bi razkrinkale narativno pogojenost unificiranega predstavljanja preteklosti v interesu političnega vrha, se druga linija manifestira kot zavestno odrekanje obravnavi aktualnih družbenih in političnih tem na račun t. i. postmodernega hedonizma. Glede na naravo postmodernistične poetike je njegov angažma paradoksen, v kontekstu sistema pa morda celo revolucionaren.

Ključne besede: literatura in zgodovina / postmodernizem / historiografska metafikcija / srbska književnost / roman / literarni sistem / družbenopolitični angažma

V prispevku se osredinjam na osrednje spremembe v tematizaciji zgodovinskosti, ki jih je v srbski književnosti izpeljal postmodernizem, in recepcijo, kakršne je bil v tem kontekstu deležen znotraj nacionalnega literarnega sistema. Prek orisa temeljnih postmodernih inovacij filozofskih in znanstvenih izhodišč in pregleda osrednjih razvojnih tokov srbskega postmodernizma obravnavam kritični zgodovinski trenutek v devetdesetih letih dvajsetega stoletja, ko se je že visoko razviti postmodernizem znašel na preizkušnji oziroma v polemičnem soočenju s t. i. narodno tradicijo. Pokazati želim, da je srbski postmodernizem ali, kot je predlagano v prispevku, srbska historiografska metafikcija kljub načelni samonanašalnosti tovrstne literature razvila razmeroma izrazito stopnjo angažiranosti, ki so jo motivirale specifične razmere v srbski kulturi (družbi in literaturi) in ki se jo da razdeliti na (vsaj) dva tematska tokova.

Postmoderne inovacije zgodovinskosti

Tradicija novoveškega zaupanja v zgodovino in ostale »velike pripovedi« (*grand récits*) moderne družbe, po kateri so bile tovrstne vsebine epistemološko utemeljene in razumsko dostopne, je v drugi polovici 20. stoletja postala središčni objekt znanstvenega in filozofskega razveljavljanja. Ena od temeljnih sprememb se odraža v premiku dominante s problemov védenja (»problems of knowing«) k problemom načinov in oblik bivanja (»modes of being«) (McHale 10). Če potisneš epistemološko vprašanje dovolj daleč, pravi McHale, se bo »prekucnilo« v ontološko. Po logiki spremembe dominante torej vprašanju, kaj je zgodovina, predhaja vprašanje, kako obstaja oziroma kako se vzpostavlja: kot diskurzivna konstrukcija preteklosti. »[b]olj ko zgodovina sprejme svojo relativnost,« pravi Foucault, »bolj ko se poglobi v gibanje, ki ga deli s tem, o čemer pripoveduje, bolj teži k zamejenosti pripovedi, tako da se razprši vsa pozitivna vsebina, ki si jo je naprtla skozi humanistične znanosti« (449).¹ Zgodovina brez pozitivnih vsebin je lahko zgolj naracija (zaradi svoje avtonomne narave) in relacija (zaradi raznolikosti in enakovrednosti »malih zgodb«, ki zgodovino pod istim pojmom vedno na novo vzpostavljajo). S tem se znanost in pripoved znajdetta v zapletenem in pogosto paradoksnem odnosu, kar je hkrati izhodiščna točka Lyotardove razlage postmodernega stanja.² Tisto, kar Lyotard imenuje moderna znanost, se je namreč legitimiralo s sklicevanjem na določene metapripovedi, ki vedno implicirajo neko vodilno filozofijo zgodovine, ta pa se legitimira prek vladajočih institucij (»velika zgodba o velikih zgodbah« se tu ne zaključí – tudi institucije se morajo legitimirati itd.). S tega vidika se, ravno nasprotno, kot postmoderno predstavlja neverovanje v metapripovedi: »[t]o neverovanje je nedvomno učinek napredka znanosti; toda po drugi strani ga sam ta napredek znanosti predpostavlja. Zastarelosti metanaracijskega dispozitiva legitimiranja še zlasti ustrezata predvsem kriza metafizične filozofije in kriza univerzitetne institucije, ki je izhajala iz prve. Narativna funkcija izgubi svoje izvrševalce, velikega junaka, velike nevarnosti, velika potovanja in veliki cilj. Razprši se v oblike narativnih, a tudi denotativnih, preskriptivnih, deksriptivnih itn. jezikovnih elementov, od katerih vsak prinaša s seboj pragmatične valence sui generis« (8).

Spremembe znanstvenih in filozofskih izhodišč skupaj z raziskovanjem njihovega lastnega narativnega ustroja, ki so bile s postmodernega vidika obravnavane v drugi polovici 20. stoletja, v Srbiji predvsem v osemdesetih letih (v literarnem smislu so jih pretresali prispevki v *Književnih novinah* in *Poljih*), je spremljala tudi sorodna literarna praksa. Z rabo postmodernističnih postopkov medbesedilnosti in metafikcije ta artikulira svet znakov,

simbolov in odnosov med njimi, in sicer na način, da tudi sebe razkrija kot »le« del tega intertekstualnega sveta (s čimer se odpoveduje iluziji literarne/zgodbene resničnosti). S perspektive zgodovinskih kategorij se tako izgubijo veliki junaki, veliki cilji, izgubi se občutek pripadnosti večjim celotam (kot so nacija, država, stranka, tradicija, institucija ipd.), zato pa se krepi občutek posameznosti ali, z besedami Lyotarda, »sebstva« [le soi].

Epska kultura, (ne)kolektivnost in kriza

Slabljenje občutka pripadnosti je z vidika družbe lahko problematično, še posebej, če gre za obliko družbenega bivanja, ki se utemeljuje ravno v skupnosti in enotnosti. Osredotočanje na posamezno neizbežno umika fokus s skupnega, s tem pa zmanjšuje vrednost vsebin, ki to »skupno« tvorijo. Zato ni čudno, da literarni sistem kot podsistem srbske družbe postmodernizma ni pričakal odprtih rok. Identiteta srbske književnosti je tesno povezana s pojmom naroda in posameznimi elementi njegove (epske) zgodovine (kamor z mnogimi predelavami spadajo spomini na veliko in močno Srbijo pred prihodom Turkov oziroma širitvijo otomanskega cesarstva na Balkan in tudi heroizirane podobe Svetega Save, carja Lazara, kraljeviča Marka in drugih) ter je tako utemeljena bistveno nacionalno. »Splošno je mišljenje, da je identiteta srbske književnosti povezana s pojmom naroda in zgodovine. Utemeljena je bistveno nacionalno in vedno okupirana z zgodovino in usodo lastnega naroda. Takšen profil je bil zagotovo oblikovan v obdobju romantike, to je romantičnega književnega nacionalizma, ki navdušeno izenačuje ep in zgodovino« (Zunić 66). Epski pogled na svet, kakršen se prenaša iz 19. stoletja, prikazuje preteklost kot dimenzijo sedanjosti in kolektivnost predstavlja z vidika njene kohezivnosti in neproblematičnosti. V slednji instanci deluje kot vezivo in spodbuda v težkih zgodovinskih trenutkih, vendar hkrati preprečuje realni napredek in inovativne rešitve (prav tam 92–93).

V zadnjih desetletjih 20. stoletja v srbski književnosti vzporedno nastajajo romani, ki jih je glede na odnos do nacionalnih motivov in usode ter glede na njihov položaj (repcijo) v določenem kulturno-zgodovinskem in nacionalno-političnem okolju mogoče deliti na dve osnovni orientaciji. Prva kaže nacionalno orientiran pogled na svet, v katerem je bližnja (jugoslovanska) zgodovina predstavljena kot protisrbska. Takšni so na primer romani Vuka Draškovića (*Noć đenerala*), Dragoslava Mihailovića (*Čizmaš*), Danka Popovića (*Knjiga o Milutinu*) in predvsem Dobrice Ćosića (*Otpadnik, Grešnik*), ki v tem pogledu zavzema posebno mesto ne le kot pisatelj, namreč tudi kot politik.³ Druga orientacija sodobnega romanopisja je temeljno

drugačna. Romani Danila Kiša, Milorada Pavića, Slobodana Selenića in drugih izražajo meščansko in kozmopolitsko orientiran pogled na svet, ki se kaže v protivojnih izhodiščih in (post)moderni odprti formi. Glavna razlika med prvo in drugo orientacijo ni v nacionalni ali nenacionalni, zgodovinski ali nezgodovinski tematiki, pač pa v različnem izhodišču za obravnavo teh tem, ki je ključnega pomena. Morda bi se dalo reči, ugotavlja Žunić, da »dela iz prve skupine predstavljajo književnost narodne skupnosti v zatonu, dela iz druge skupine pa književnost meščanske družbe v vzponu« (431).

Precejšen del (t. i. 'tradicionalisti') srbskega nacionalnega literarnega sistema je privilegiral pisatelje nacionalne orientacije, saj naj bi ti za razliko od postmodernističnega kozmopolitizma ohranjali tradicionalne vrednote, pomembne za povezovanje narodne skupnosti. Spomnimo se, da je za srbski narod v času razpadanja Jugoslavije v devetdesetih in po njem nastopilo krizno obdobje narodnostne dezintegracije in posledično potrebe po ponovni vzpostavitvi narodove identitete. Gre za ohranjanje neposredne navezave literature na družbo (in obratno – družba se z literaturo identificira), ki se ji postmodernizem odreka na račun možnosti njene fikcijske predelave. Čeprav je tudi to 'odrekanje' vprašljivo, še posebej v kontekstu historiografske metafikcije, kot jo je opisala Linda Hutcheon: »[k]ar imenujem postmodernizem, je bistveno protislovno, odločno historično in neizbežno politično. Njegova protislovja so lahko protislovja družbe poznega kapitalizma, vendar ne glede na razlog, so ta protislovja zagotovo manifest pomembnega postmodernega koncepta 'prisotnosti preteklosti'« (4). Analize poglavitnih proznih del srbskega postmodernizma skupaj s pregledom sočasnih literarnozgodovinskih in -teoretskih besedil pa potrjujejo, da srbski postmodernistični literarni praksi od najrazličnejših uporabnih razlag najbolj ustreza ravno ta, ki za izhodišče jemlje historiografsko metafikcijo.

Dve razvojni fazi srbskega postmodernizma

Najzgodnejši začetki literarnega postmodernizma v Srbiji segajo v šestdeseta leta, ko bolj kozmopolitsko naravnani pisatelji, večinoma izhajajoč iz modernistične in visokomodernistične tradicije, v svoja dela začnejo vnašati posamezne postmodernistične postopke (večglasje pripovedi brez jasne pripovedovalske pozicije, nova medbesedilnost in križanje dokumentov, spajanje zgodovinskih dejstev s fiktivnimi ipd.) in s tem rušiti status resničnosti modernistične zavesti in stabilnost (fluidne) pripovedi. V tej prvi ali »proto« fazi so pomembna predvsem dela Borislava Pekića

in Danila Kiša. Pekićev *Čas čudežev* (1965) na podlagi kritičnega prebiranja *Biblije* življenje razkriva kot zgolj tolmačenje teksta, Danilo Kiš pa je predvsem z *Grobnico za Borisa Davidoviča* in besedili, ki jih je v zvezi z *Grobnico* izzvala polemika (predvsem *Ura anatomije*, 1977), globinsko načel možnost homogenega predstavljanja zgodovine ter predstavil svojo lastno poetiko, v marsičem zelo sorodno tisti, ki jo danes imenujemo za postmodernistično. Ravno polemika o literarnosti ali neliterarnosti in istovetnosti ali neistovetnosti Kiševe *Grobnice*, ki je na tem mestu ne bomo posebej obravnavali (tako zaradi prostorske stiske kot tudi zaradi dejstva, da to temo celostno in kvalitetno obravnava slovenska *Čitanka* v uredništvu Julije Uršič, 2011), razkriva problematičnost, ki jo v ustaljene »velike zgodbe« in »velike avtoritete« vnaša nova (svobodna, postmodernistična) raba dokumenta. Dokument ali »pošastni jezik dejstev« se v Kiševi predelavi javlja v imenu tistih »brez obraza in glasu« in na ta način dosega vzpostavitev neke nove zgodovinske resnice. S slednjo pa je tako, da njeno pomnoževanje že v sami osnovi zanika možnost, da bi katerakoli od njenih posameznih pojavitev lahko zavzela status absolutne avtoritete.

Druga faza polne manifestacije ali »trdega« postmodernizma je nastopila z orientacijo »mladoprozaistov«, literarnozgodovinskim fenomenom iz osemdesetih let (podoben fenomen se je sočasno razvijal tudi na Slovenskem). Gre za orientacijo (formacijo/generacijo – v obtoku so različne oznake) pisateljev, ki so se zgledovali pri angloameriških, latinskoameriških in tudi evropskih avtorjih postmodernizma in ki so z razvijanjem postmodernistične poetike iskali nove načine, s katerimi bi se v času izgubljenega zaupanja v pripovedi, ko je skrajni modernizem »pogoltnik« sebe samega (na primer v romanih *Izhod* (1960) in *Abasver ali Traktat o pivski steklenici* (1964) Radimirja Konstantinoviča ali *Elementih* (1968) Pavla Ugrinova), še vedno dalo pripovedovati. Avtorji »mladoprozaisti« so med drugimi: Mileta Prodanović, Đorđe Pisarev, Vladimir Pištalo, Dušan Benka, Radoslav Petković, Sava Damjanov, Mihajlo Pantić in Svetislav Basara. V vodilnem delu o »mladi prozi« *Šta to beše »mlada srpska proza«?* (1990) Sava Damjanov, ki ne le s svojim literarnozgodovinarskim delovanjem, namreč tudi neposredno v svojih delih, opozarja, da so konstruktivne kritike na temo srbskega postmodernizma že od začetka pisali skoraj izključno njegovi avtorji – pisatelji postmodernisti (na kar se na nek način navezuje tudi v nadaljevanju obravnavana polemika) in izpostavlja skupni temelj sicer zelo raznolikih »mladoprozaističnih« del.

Tega se da prepoznati v preobratu tradicionalnih pripovednih zakonitosti ali »inverziji logocentrizma tradicionalne proze«, ki se dogaja na tri osnovne načine, in sicer kot približevanje prevladi konstrukcijskega (dekonstrukcijskega in rekonstrukcijskega) načela, kot afirmacija metaprozne-

ga aspekta in kot premagovanje ustaljenih racionalno-logičnih literarnih obrazcev in relacij. Z vidika zgodovine gre za njeno relativizacijo, ki za razliko od začetne faze postmodernizma (posebej pri Danilu Kišu) ne želi vzpostaviti neke nove, spregledane, »resničnejše« ali »pravičnejše« zgodovine. Zato lahko upravičeno govorimo o »proto« in »trdi« fazi srbskega postmodernizma, saj je v prvi status resničnosti sicer res negotov, vendar precej bolj možen, zaznaven in sledljiv. Drugače »mladopрозаisti« ali postmodernisti, kot jih je kasneje preimenovala⁴ srbska literarna zgodovina, zgodovino dojemajo kot povsem heterogeno, neponovljivo (v vsakem trenutku determinirano z njeno posredovanostjo) in razpoložljivo za fikcijsko preoblikovanje. Status resničnosti je v takšnih preoblikovanjih bolj kot ne samo ogrođe igre, s katero nastajajo najrazličnejše oblike apokrifnih, alternativnih zgodovin.

Za razvoj postmodernizma sta bila izjemno pomembna tudi dva nekoliko starejša pisatelja, David Albahari in Milorad Pavić, prvi predvsem zaradi promocije ameriške metafikcije in razvijanja minimalističnega koncepta pripovedovanja, drugi pa kot karizmatični mentor, profesor in avtor še danes najpopularnejšega, množično prevajanega in navsezadnje prvega srbskega postmodernističnega romana, *Hazarovski besednjak* (1984). Roman prevzema formo »vukovskega« slovarja (ki za razlago gesel uporablja zgodbe, slike, uganke, ustno ljudsko izročilo ipd.) in prikazuje mistificirano in nelinearno podano zgodovino Hazarov, naroda, ki je svojo zgodovino pravzaprav izgubil. *Besednjak* je zagotovo osrednje delo srbskega postmodernizma, z neskončno interpretativno odprtostjo, ki dopušča prepoznavanje različnih navezav na (dokumentarno, zgodovinsko) resničnost, pa tudi osrednje delo srbske historiografske metafikcije. Postmodernistični postopki in oblika skupaj z ontološkim konceptom vzhodnjaške mistike in dimenzijo zgodovine, ki se razteguje v vse smeri in zavzema ciklično podobo (prim. Petar Pijanović, *Pavić*, in Jovan Delić, *Hazaraska prizma*), so prepoznavni tudi v drugih Pavićevih romanih, predvsem tistih, ki jih lahko označujemo za postmodernistične (npr. *Pokrajina, naslikana s čajem*).

Medtem ko Pavić razvija eruditsko fantastiko borgesovega stila, Basara v svojih delih zgodovino, fantastiko oziroma različne ontološke ravni skupaj s trenutno zunajliterarno stvarnostjo med seboj preigrava v karnevalizirano humoristično-groteskno parodijo. V *Fami o kolesarjih* (1987), *Na Galovi sledi* (1990) ali *Vzponu in padcu Parkinsonove bolezni* (2006) s ključno figuro splošne antidoktrinarnosti uspe svet ne le postaviti na glavo, namreč ga spremeniti v vrtiljak, ki se mu samo skozi širok divjaški smeh lahko še reče zgodovina.⁵ Karnevalizacija namesto dvoma o epistemološki gotovosti vzpostavlja dominacijo ontološke negotovosti in heterogenosti, kar Basara dosega na različnih nivojih avtopoetike (samonanašalnost,

žanrska citatnost, inter- in intratekstualnost). Podobno karnevalskost je mogoče zaznati tudi pri Mileti Prodanoviću (*Pleši, pošast, na mojo nežno glasbo* (1996), *Rdeča ruta, vsa svilena* (1999), *To bi lahko bil Vaš srečen dan* (2000) idr.), medtem ko na primer Albahari skozi vsa svoja dela ohranja stilni minimalizem in historiografski skepticizem. Čeprav se Albahari še danes izreka za postmodernista (v intervjuju, ki ga je z njim za slovensko *Delo* leta 2007 opravila Valentina Plahuta Simčič in ki je z navedeno avtorjevo izjavo tudi naslovljen, je dejal: »Če je postmodernizem mrtev, sem jaz postmodernistični duh«), je postmodernizem v njegovih delih vprašljiv, saj zaradi navezovanja na najbrutalnejše epizode človeške družbe (nacistična taborišča, vojne na Balkanu), ki jih kljub mnogim postmodernističnim postopkom združuje neka tenkočutna, vendar ohromljena zavest (o resničnosti), učinkuje prej poznomodernistično (npr. *Snežni človek*, 1995; *Vaba*, 1996; *Götz in Meyer*, 1998). Čeprav na različne načine, je t. i. generacija postmodernistov⁶ v svojih delih v veliki meri razvijala postmoderne koncepte zgodovine. Poleg tega so se v osemdesetih in še bolj devetdesetih letih, ko so se nad Balkanom netili vojni plameni, rajši kot s sočasnimi ukvarjali z oddaljenimi zgodovinskimi tematikami, v nasprotnem primeru pa so tudi k trenutni stvarnosti pristopali s postmodernističnimi koncepti zgodovine in pripovedi, z dvomom o epistemološki obvladljivosti sveta in s poudarjeno dokumentarno antimimetično usmeritvijo.

Dvojni angažma srbskega postmodernizma

Prehod od epistemološkega k ontološkemu načelu pristopa do sveta je ena od osrednjih duhovnozgodovinskih značilnosti postmoderne dobe. V primeru srbske književnosti pa gre poleg tega tudi za posebno vrsto historične umetnostno-duhovne dinamike, ki je izrazito vezana na zunaj-literarno situacijo, natančneje na družbo in družbene sisteme, ki status resnice podeljujejo (in predstavljajo) po svojih potrebah in glede na svoj (politični) interes. »Za srbsko postmodernistično prozo je najbolj značilno, da razgrajuje posebno zadevo – 'progresivistično' metapripoved, ki je oblikovana iz marksistične in komunistične ideologije. To ne pomeni, da zavira samo to metapripoved – dominantno mesto ima zaradi družbenega konteksta, v katerem nastaja srbska postmodernistična proza –, enako se tudi za vse druge ideologije pušča dovolj prostora, da se jih destabilizirak« (Perišić 190).

Predvsem se to dogaja z izzivanjem resnice; oziroma tistega, kar je znano kot resnica, kot je razvidno iz proze Danila Kiša. Drugačen način kljubovanja metapripovedim (ali »velikim zgodbam«) predstavlja tako

tematska kot formalna preusmeritev od velike zgodbe (in njene totalizirajoče tendence) k mali, posamezni, zasebni zgodbi, kar je še posebej izrazito v literarnih delih Davida Albaharija. Navsezadnje pa se rušenje »velikih zgodb« uresničuje še prek pripovednih tehnik, ki jih na najbolj očiten način razvijata Milorad Pavić in Svetislav Basara. Pavićeve romani sestavljajo »ludistično« hipertekstualno podobo preteklosti, medtem ko Basarovi romani s provokacijo resničnosti ustvarjajo historizirano (»vzgodovinjeno«) podobo sodobnosti, obojim pa je skupno, da konstruirajo mnoštvo alternativnih svetov v obliki apokrifnih zgodovin. Z vzpostavljanjem alternativnih zgodovin se v srbskem postmodernizmu ruši uradna, ponarejena resnica, prilagojena povojni ideologiji.

Izhajajoč iz načela, da objektivne resnice ni, saj bi ta nujno pomenila določeno transcendentno središče, ki je s poststrukturalistično decentralizacijo postalo nemogoče, postmoderna refleksija (vključno z refleksijo zgodovine in avtorefleksijo svoje lastne zgodovinskosti), kot jo oblikuje literatura postmodernizma, velja za skrajno stopnjo metafizičnega nihilizma. Postmodernisti ne poskušajo posnemati neke resnice ali z verodostojnostjo literarnega sveta vplivati na družbeno stvarnost, temveč se raje predajajo veseli igri diskurza. Takšno duhovno in ustvarjalno držo Mihajlo Pantić imenuje »postapokaliptični hedonizem«, ludistični užitek v preigravanju bedne resničnosti in odsotnost želje po njenem popravljanju ali spreminjanju: »[p]ostmodernisti pravijo: Dobro, svet je brezupen, nič ga ne more narediti bistveno drugačnega, vsaka velika pripoved vodi v ekskluzivnost, dajmo – razkrinkajmo to, dajmo – hedonistično se zabavajmo s tem: ta figura postmodernistične proze, ta topos uživanja v humorno osenčenem nesmislu in obupu, ta angažma brez želje, da se z njim spreminja svet, da se mu etično docira ali da se brani nekakšno resnico, se imenuje postapokaliptični hedonizem« (*Kapetan* 64). V kolikor je postmodernistični hedonizem izraz širšega nihilizma v svetovnih razsežnostih, je v Srbiji podkrepjen s splošnim razočaranjem nad zgodovinskim dogajanjem, ki je srbski narod zaznamovalo z usodnimi posledicami. Drugi tok implicitnega angažmaja srbskega postmodernizma zato pomeni odklon od aktualnih političnih, ideoloških in nacionalnih tem, ali, kot piše Pantić: »[b]iti postmodernistični pisatelj pomeni biti brez iluzije, da se da karkoli doseči, narediti, zares reči ali posredovati« (*Tortura* 217).

Srbski postmodernizem kot specifičen koncept literarnega ustvarjanja znotraj določenega družbenega in literarnega sistema torej vsebuje dve liniji notranjega angažmaja, ki nista niti manifestno opredeljeni niti medsebojno ločeni, pač pa sta na poseben način paradoksní, saj je angažma, ki ga izražata, motiviran ravno z zavestnim zavračanjem družbeno angažirane vloge književnosti. Prva linija angažiranosti se nanaša na vzpostavljanje

alternativnih zgodovin, ki z razkrivanjem narativne pogojenosti predstavljanja preteklosti rušijo privilegirano mesto unificirane zgodovinske »resnice«, kakršno je v povojnih letih 20. stoletja vzpostavil vrh družbene in kulturne politike, medtem ko se druga linija angažiranosti kaže kot oblika postmoderne duhovne države oz. hedonizem, ki s preusmeritvijo interesa od aktualnih nacionalnih in političnih problematik k obravnavanju kozmopolitskih in univerzalnih tem pisatelje razrešuje družbene dolžnosti, ki jim jo v kritičnih družbenih procesih, posebej še v srbskih devetdesetih letih 20. stoletja, narekuje kulturno-politični sistem.

Postmodernistični nihilizem in polemika

Leta 1996 je v Beogradu izšel zbornik z naslovom *Novi nihilizem – Postmodernistična kontroverza*. V njem so pod uredništvom Milorada Belančiča, Nenada Dakovića in Ratka Šutića zbrana besedila, ki so jih nekatere izmed pomembnejših srbskih postmodernističnih teoretikov in pisateljev (med drugimi so sodelovali Aleksandar Jerkov, Mihajlo Pantić, Sava Damjanov, Radoman Kordić, Mile Savić in Sreten Ugričić) napisali posebej za to publikacijo, torej iz neposredne literarne oziroma duhovno-zgodovinske situacije in refleksije le-te. Literarni, sociološki in filozofski prispevki podajajo široko podobo družbeno-kulturne klime tistega časa, prepojene z zavestjo o paradoksnosti, ne-nedolžnosti in usodnosti (srbske) postmoderne. Sam naslov zbornika nagovarja k vnovičnemu premisleku nietzschejevske razglasitve mrtvega Boga in k spoznanju, da je ta v postmodernizmu prevzela nove, stopnjevane oblike: »Antikrist je antinihilist ali tisti, ki nasproti temu 'platonizmu za narod', metafiziki in 'smrti Boga' slavi življenje in njegovo moč. Nekdo, ki je zaradi tega radosten in vesel. To je smisel ničejanske veselosti: ta radost zaradi ponovno najdenega smisla, izhod iz paradoksa, v katerega je zapadel Stavrogin. Ni pa še pojasnjena ničejanska groza, da smo z resnico 'ubili' tudi privid. Ta strah je pot v postmoderno ali drugi (novi) nihilizem, o katerem govorijo pričujoči teksti« (Daković, *Zašto* 6).

Postapokaliptični obup zaradi občutenja ničevosti po drugi strani spodbuja hedonistično ustvarjalno svobodo, ludistično veselost jezikovnih in pojmovnih iger (post)derridajevske ere, ki literaturi odpira cele svetove novih možnosti: »[o]bup ali občutek izgubljenosti je zamenjala 'ravnodušnost', semantična veselost, sveto gibanje diskurza. Vendar to ni kakšna hlinjena ravnodušnost, ampak posledica odkritja ontološke premoči jezika v postmoderni. [...] Ker je jezik brez subjekta, arbitraren in prazen, je močnejši od vsake stvarnosti. Je izvor vseh vrednosti. To je paradoks 'novega

nihilizma'« (Daković, prav tam 7). Postmoderni obrat k jeziku razkriva paradoksen odnos med dekonstrukcijo in rekonstrukcijo smisla: »[n]e gre za nihilizem, ker pravzaprav ne gre za obstajanje, ampak za proces semantične indiferentnosti, katere posledica ni ekspanzija modernega nihilizma ali dolgočasje, kot bi rekel Baudelaire, ampak izrazit postmoderni ludizem (igra razlike). Njegov rezultat ni moderno občutenje ničevosti in nesmisla, ampak, ravno nasprotno, hiperprodukcija smisla« (isti, *Zlatno* 101). V času, ko sta jezik in pripovedovanje izgubila vsako vez z metafizično »resnico« oz. možnostjo njenega natančnega posnemanja, je postmodernistična umetnost prek značilnih oblik distance (ne-naivnost, oblike postmodernistične metafikcije in medbesedilnosti) našla nove načine za dostop do vseh potencialnih resnic tega sveta in zavesti o sami sebi: »[n]a kratko, če se sveta ne da več neposredno predstavljati, se ga pa še vedno da predstaviti posredno, s citiranjem nekega tradicionalnega in konvencionalnega načina predstavljanja sveta, z ironično zavestjo, da je takšno predstavljanje hkrati tradicionalno in konvencionalno« (Milutinović 205). Ironično posredništvo, s katerim postmodernistična književnost odklanja posnemanje »univerzalne resničnosti« in zagovarjanje neke ultimativne resnice, pa se je v času, ko je oslabljeni srbski narod iskal nove centre samostojnosti in enotnosti (po kriteriju nacionalnosti, ki se v literaturi kaže tako na oblikovni kot tematski ravni), v tedanji srbski družbi zlahka prepoznalo kot izraz strahopetnosti, neresnosti in ignorance.

Leto, ko je izšel *Novi nihilizem*, je v srbski literaturi z vidika postmodernizma obeleženo z javno polemiko, na literarnem področju največjo po tisti o Kiševi *Grobnici*: »[p]rvič po polemiki Danilo Kiš – Dragan M. Jeremić se poetološka vprašanja prelivajo prek meja literarnega geta in prihajajo v širšo javnost« (Pantić, *Tortura* 200). Polemika je bila v osnovi mišljena kot razprava, ki naj bi prispevala k boljšemu razumevanju aktualne literarne situacije: »[v] srbski književnosti se že več kot eno desetletje – točneje od takrat, ko se je v tej književnosti uveljavila generacija pisateljev, ki jih ne zavezuje nikakršna oblika vnaprej določene ideološke zgodbe – oblikuje latentna polemična situacija« (prav tam 192). »Spor obstaja med različnimi poetološkimi in interesnimi položaji, tako v literaturi kot v literarnem življenju. Poleg tega se zdi, da obstaja negativno razpoloženje do pisateljev 80-ih in 90-ih let, četudi ni besedilno verificirano in četudi ostaja na stopnji izjav v smislu »vse so prevzeli«, »hočejo vladati« in tako naprej« (prav tam 196). Razdeljenost, o kateri govori Pantić, se navezuje na situacijo v srbskem nacionalnem literarnem sistemu, v katerem delujeta nacionalni in na drugi strani kozmopolitski kriterij književnosti – medtem ko so postmodernisti želeli ujeti anglo-ameriške in evropske literarne tokove, so zagovorniki tradicije vztrajali pri prepričanju, da mora

književnost biti predvsem domača, tradicionalna in pronacionalno usmerjena. Postmodernistom so zato v prvi vrsti zamerili anacionalnost, tako v izbiri tem kot pri favoriziranju tujih, zahodnjaških literarnih vzorov in »izbrancev« domače srbske literature (npr. Kiša in Pekića). Pisateljem so očitali nihilistično držo, brezbržnost do narodne zgodovine in tradicije ter nizko kvalitativno raven njihovega pisanja, kritikom pa ignoriranje realistične tradicije in nekaterih drugih srbskih klasikov (na primer Ćosića in Mihailovića), ki naj bi že mejilo na »kriški zaroto«, preko katere se vpliv širi tudi na literarno publiko. Nasprotno so postmodernisti tradicionalistom očitali okamnelost v literarnih nazorih in propagiranje vedno istih avtorjev, s tem pa zavestno odpiranje postmodernističnih avtorjev na rob literarne scene. Zagovarjali so popolno ustvarjalno svobodo, tako pri izbiri literarnih in poetskih vzorov kot pri kritiški obravnavi in klasifikaciji, predvsem pa so oporekali izkoriščanju kriterija nacionalnosti pri vrednotenju umetniških del.

Z razvojem polemike (ki se je iz izhodišča v *Književnih novinah* preselila tudi v druge revije in časopise, kot so *Vreme*, *Naša žena* in *Borba*) se je njeno jedro premestilo na drugo, nenapovedano področje – kot glavni razlog sporov so se razkrili različni pogledi na srbski literarni sistem in pozicijo njegovih posameznih »klanov« (izraz je prevzet neposredno iz polemike). Med postmodernisti in tradicionalisti je namreč vladal precej razvnet boj za simbolni prestiž (Bourdieu), ki se utrjuje prek podeljevanja literarnih nagrad in prek medsebojnega reklamiranja oz. izključevanja, prevajanja in recenziranja. Miroljubno zastavljena polemika se je spustila na precej nizko raven osebnega obračunavanja (koliko in kje je kdo objavil, kdo koga največkrat navaja ipd.) in prepiranja o korupciji ter prevzemu književne oblasti. Dialog nikakor ni stekel v smeri konstruktivnega pregleda literarnih usmeritev in poetik v srbski književnosti, kot je bilo navsezadnje zastavljeno, saj je vsaka »stran« vztrajala pri svojem in poskušala »diskvalificirati nasprotnika«, celotna debata pa je zavzela paradoksnobliko »polemike v monologih«, kot se je v svojem zaključnem prispevku izrazil M. Pantić. Polemika je med drugim pokazala, kako navidezna je osvobojenost književnosti od politike (čeprav je bila ravno ta ločitev »sprevrženega zakona književnosti in politike« s strani Pantića sicer opažena in eksplisitno pohvaljena tudi v uvodnem nagovoru polemike), saj je politika še kako prisotna tudi znotraj literarnega sistema (eden od naslovnih sklopov polemike nosi zgovoren naslov: »Delitve v književnosti ponovno uvajajo politiko v merila duhovnih zadev«). Z zniževanjem tematske in izrazne ravni polemike je upadalo tudi zanimanje za njeno primarno naravnost. Navsezadnje je brez pravega sklepa enostavno »potihnila pred nezaustavljivim viharjem in navalom famoznih 'let razpleta'« (Brajović 76). Oznaka

»postmodernist« je prejela (ali zgolj utrdila) status slabšalnega izraza – v devetdesetih letih so zagovorniki drugačnih poetskih opredelitev njeno negativno konotacijo uporabljali za zniževanje vrednosti ali, po slikovitih besedah M. Pantića, »v pirotehnične namene« (*Tortura* 219). Isti pisatelj in teoretik se tudi v svojih kasnejših esejih spominja t. i. generacijske poti, ki jo je v okviru srbskega literarnega sistema »prehodil« srbski postmodernizem: »[k]onec sedemdesetih in začetek osemdesetih let, ko je debitirala večina pisateljev moje generacije [...] so nas imenovali 'mlada srbska proza', nato, kakšno leto kasneje, 'nova srbska proza'. V devetdesetih smo dobili rahlo cinično intonirano ime 'postmodernisti' (celo s senco politične diskvalifikacije, ker nismo bili dovolj »nacionalni«), zdaj [v tretjem tisočletju, op. T. T.] pa nas, k sreči, sploh ne imenujejo več. Ali, bolje rečeno, imenujejo nas z našimi posameznimi imeni« (*Slankamen* 103).

Dejstvo, da sta se polemika in objava zbornika o postmodernističnem nihilizmu zgodila istega leta, je po eni strani stvar naključja, saj med njima ni bilo neposredne vzročno-posledične povezave, po drugi strani pa dogodka nista čisto vsak sebi. Posebna vrednost njune razmeroma sočasne manifestacije se kaže v beleženju duhovnozgodovinskega, družbeno-umetniškega in tudi globoko eksistencialnega stanja ter situacije srbske kulture in literature na posebnem politično-zgodovinskem in duhovno postmodernem ozadju. Razdori so izvirali predvsem iz različnih konceptov literature (in njenega odnosa do družbe in ideologije), z vidika literarnega sistema in vloge literature v specifični družbi (ki jo ta sistem narekuje) pa so se postmodernistične literarne inovacije pokazale na eni strani kot moteč dejavnik, ki s sledenjem »tujemu« zavestno zanemarja domačo tradicijo, in na drugi strani kot umetniško dovršen način umeščanja nacionalnega v širši svetovni kontekst. S tem prej opisani dvojni angažma srbskega postmodernizma, ki se navezuje na rušenje že ustaljenih resnic in sočasno na odklanjanje narekovane družbene vloge književnosti (ki je posebej izrazita v kriznih časih), lahko nadgradimo s še širšim modelom – poleg dvojnega delovanja znotraj nacionalnega literarnega sistema je srbski postmodernizem vseboval še en, implicitni angažma, in sicer doseganje kriterija »svetovne književnosti« in aktivno vključevanje v njene razvojne tokove.

Paradoks postmodernizma

Z razvijanjem negativistične retorike, sočasno rušilen in produktiven, postmodernizem artikulira dobo, v kateri so bistveni stilni pluralizem, diskontinuiteta, fragmentarnost in heterogenost. In vendar kljub svoji oblikovni in pomenski »zdrsljivosti« ali odprtosti ne ostaja prazen, saj se

njegovo bistvo razrašča ravno iz njegove notranje paradoksnosti, in sicer tako v smislu postmodernistične poetike kot pojavnosti specifične literarne smeri/usmeritve znotraj (srbskega) literarnega sistema. V *Hazarskem besednjaku* je na primer ravno nemožnost enotnega pomena, konsenza smisla ali »vsebine« tisto, kar predstavlja vsebino romana. Podoben postmoderni paradoks je razviden tudi v dvojnem angažmaju srbskega postmodernizma – kot je že bilo rečeno, ta z zavračanjem družbeno angažirane vloge književnosti pravzaprav odraža angažirano držo postmodernističnih pisateljev v določenem družbenem kontekstu in z zavračanjem uradno priznanih tematskih obravnjav nedavne preteklosti predstavlja željo, da se takšne obravnave razkrinkajo kot preišljeno konstruirani diskurzi moči. Navsezadnje je notranja paradoksnost imanentni del postmodernistične poetike, in sicer ne glede na to, o kateri nacionalni različici postmodernizma govorimo. »Ravno s tem, ko poudarja, da gre za jezikovno igro, postmodernistična metafikcija paradoksalno odseva podobo sveta, takšno pač, kot je značilna za postmoderno dobo, in je tako ravno v svoji anti-mimetični težnji paradoksalno mimetična« (Virik, *Strah* 188–189). V tem je postmodernistična literatura v svoji najgloblji »biti« protislovna. V dobi, ko ne more več spregovoriti o ničemer konkretnem, pripoveduje o sami sebi in o tem, da »ne more več spregovoriti o ničemer konkretnem«. Skozi na videz dovršeno samonanašalnost tako reflektira tudi svet okrog sebe: »Samonanašalnost je le način, kako se postmodernizem v 'dobi izgubljene nedolžnosti' legitimizira, se pravi, zvijača, s katero literatura, ki je izčrpala vse oblike in vsebine, vendarle še lahko 'govori'« (prav tam 231). V takšnem duhu je tudi srbski romanopisec in literarni zgodovinar Sava Damjanov v enem od svojih esejev odgovoril na polemiko in konkretno na očitke t. i. postmodernistične anacionalnosti:

Ne samo, da to ni točno (tj. da je srbski postmodernizem anacionalen), ampak je prava resnica ravno nasprotna: pisatelji, ki se uvrščajo med predstavnike tega (postmodernističnega) toka še kako vzpostavljajo odnos do nacionalne kulturne tradicije. Nekateri implicitno, z medbesedilnostjo svojih proznih in pesniških umetnin, večina – glede na to, da gre za avtorje izrazito visokega poetskega (samo)zavedanja – pa ta odnos gradi eksplicitno, v svojih teoretskih, kritičkih ali literarnozgodovinskih prispevkih. (*Šta to beše* 9)

Damjanov želi poudariti, da je kljub nasprotnim očitkom srbski postmodernizem z nacionalno zgodovino globoko povezan in prežet – čeprav to na tematskem nivoju za tradicionalno pričakovanje obravnjav zgodovine ni venomer najbolj očitno, je oblika navezovanja na zgodovino vkoreninjena v samo poetsko strukturo postmodernizma. To dokazujejo tako očitno postmodernistični romani, na primer Pavićevi ali Basarovi,

kot tudi tisti, ki še po upadu razvoja postmodernizma v drugi polovici devetdesetih let in kasneje nadaljujejo z rabo postmodernističnih postopkov in predstavljanjem postmodernih konceptov zgodovine, npr. romani Radoslava Petkovića (*Usoda in komentarji*, 1993), Aleksandra Gatalice (*Konec* 2001), Đorđa Pisareva (*V srcu mesta*, 2004), Gorana Petrovića (*Trgovinica Pri srečni roki*, 2000) in tudi nekaterih mlajših pisateljev, ki so v literarno življenje devetdesetih bolj kot ne šele zares vstopili (Goran Milašinović, Saša Obradović in drugi).

Kot je bilo omenjeno že na začetku, je za srbski postmodernizem večinoma najprimernejša oznaka historiografska metafikcija, v kateri se spajata metafikcijska zavest teksta o samem sebi in poseben način njegove vrnitve k zgodovini. Osnovni paradoks je torej ta, da je takšna proza izrazito samonanašalna in hkrati zgodovinska, pri tem pa je odločilna ravno oblika njene zgodovinskosti: na zgodovino se ne navezuje nostalgичno pač pa kritično v duhu poststrukturalistične misli. Postmodernistična (srbska) proza zgodovino dojema kot enega od diskurzov (ki ga največkrat združuje z literarnim in teoretskim), vendar se prek njega še vedno navezuje na stvarnost sveta – tako pride do napetosti med metafikcijsko in zgodovinsko plastjo. Postmoderni diskurz na splošno namreč razvija dvojen odnos do zgodovine: »[p]onovno namešča zgodovinski kontekst kot pomemben in celo odločilen, vendar s tem problematizira celotno pojmovanje zgodovinskega védenja. To je še eden od paradoksov, ki danes zaznamujejo celoten postmoderni diskurz« (Hutcheon 89). Zgodovinska zavest se kaže kot medbesedilno, čeprav metafikcijsko navezovanje na tradicijo, kaže pa se tudi kot postzgodovinski koncept, ki ni nič drugega kot manifestacija sodobnega postmodernega duha in s tem tako globalne kot srbske duhovne zgodovine zadnjih nekaj desetletij. Vse prej kot lahka stvarnost srbskega naroda je v devetdesetih letih »vpoklicala« mnoge pisatelje v službo pričevanja o nastali zgodovinski situaciji (v tem času se močno razvije poseben žanr srbskega romana, imenovan *novozgodovinski roman*). Na 'klic' stvarnosti so v določeni meri morali odgovoriti tudi t. i. postmodernisti: »[p]ri tem so bili, brez izjeme, najkonkurenčnejši tisti avtorji postmodernističnih interesov, ki jim je 'šlo od rok', da se z implikacijami romaneskno oblikovanih podob sveta približajo središču ideološko-političnega spektra in tako vsaj do neke mere uskladijo nasprotujoče si pobude in zahteve« (Brajović 82).

Za srbski roman ob prelomu tisočletja je značilna tematska usmerjenost v (nacionalno, čeprav ne izključno) zgodovino, v največji meri novejšo. V okoliščinah, ki so jih narekovali zgodovinski dogodki, se je spet potrdila zapletena in tesna povezava med družbo (narodom in politiko) in literaturo. Srbski literarni sistem je to vez še posebej poudarjal, verjetno najočitneje s privilegiranjem literature, ki jasno vsebuje/propagira

element nacionalnega in tradicionalnega, pred literaturo, ki se zgleduje po tujih vzorih in je tudi tematsko bolj kozmopolitska. »Kam z osvojeno poetsko zavestjo in ideološko neobveznostjo ali emancipiranostjo takrat, ko se 'povampirjena' zgodovina spet pojavi na glavnih vratih in depasira vsak govor, ki jo spregleda ali namenoma obide?« (80), se že globoko v tretjem tisočletju sprašuje Tihomir Brajović.

Zdi se, da je srbski postmodernizem, kot so ga zagovarjali postmodernisti še v času polemike v devetdesetih letih, na nek način enostavno izhlapel. In vendar je njegov dvojni notranji angažma vnesel občutne spremembe v nacionalni literarni sistem. Čeprav srbska književnost na tematskem področju tudi po njem ostaja zavezana zgodovini, »torej tistim trenutkom iz zgodovine, ki so pomembni za skupen obstoj« (Pantić, *Kapetan* 65), se je »srbska proza [...] v modernističnem in še posebej v postmodernističnem obdobju v veliki meri osvobodila vnaprej določene ali preračunane funkcionalnosti (lahko bi rekli, da je to funkcionalnost uspešno demistificirala)« (prav tam 64). Srbski postmodernizem je kljub klavrni recepciji, ki je je bil (v času svojega nastopa) deležen, legitimiral najrazličnejše koncepte predstavljanja zgodovine⁷ in s tem kreativno svobodo v ustvarjanju književnosti, ki je lahko oboje hkrati – nacionalna in kozmopolitska.

OPOMBE

¹ Teren za Foucaultevo teorijo (in poznejše, ki izpostavljajo tekstualno naravo zgodovinopisja) je pripravljal že zahodni modernizem. V prvi polovici 20. stoletja je nastalo kar nekaj študij (prispevali so jih npr. Egon Friedell, Lucien Febvre, Carlo Ginzburg in R. G. Collingwood) na témo zgodovine/zgodovinopisja v razmerju s fikcijo, subjektivnim dejavnikom zgodovinopisca ali naratološkimi kategorijami. Je pa Foucaulteva poststrukturalistična epistemologija verjetno bistveno prispevala k postmodernemu obratu v zgodovinskost, k metazgodovinopisju, vplivu Hydena Whitea in (literarno)zgodovinski metodi novega historizma (pov. po Matajč, »Zgodovina« 1–2, 4).

² Lyotard analizo družbe in duhovnozgodovinsko razlago postmoderne stanja izpelje iz postindustrijske oz. (postmoderne družbe). Za izhodiščno točko vzame postmoderno stanje kot »stanje vednosti v najrazvitejših družbah« (*Postmoderno* 7). Lyotardova razlaga je precej prispevala k temu, da je bilo prepoznavanje in priznavanje obstoja postmodernizma (kot literarnega fenomena, ki je najtesneje povezan s širšim pojmom postmoderne dobe) v Srbiji problematizirano, češ da se postindustrijska družba v pravem pomenu besede tam (in še v mnogih balkanskih državah) sploh ni razvila. Zanikovalen odnos do srbske postmoderne in v nekem smislu tudi do postmodernizma je znotraj srbske literarne vede morda najizraziteje razvil Aleksandar Jerkov, posebej v študiji *Postmoderno obdobje srbske proze* (»Postmoderno doba srpske proze«), ki je umeščena kot uvod v *Antologija srbske proze postmoderne dobe*, 1992, in v članku *Nove tendence v srbski prozi* (»Nove tendencije u srpskoj prozi«). Na temo, ali se je postmodernizem v Srbiji zares zgodil, pa precej bolj pritrđilno odgovarjata dve novejši besedili, in sicer Zakaj je postmodernizem v Srbiji vsekakor mogoč (»Zašto je postmodernizam u Srbiji

ipak moguć) Silvije Novak-Bajcar in »Srbski literarni postmodernizem – želja ali zgodovinsko dejstvo?« Tanje Tomazin.

³ Glej T. Tomazin, *Dobrica Ćosić na Slovenskem*, poglavje Zrela doba Ćosićevega delovanja (49–60). Ćosićevo dvojno delovanje (kot pisatelja in kot politika, oboje na visoki nacionalni ravni) skupaj z javnim političnim delovanjem nekaterih vodilnih sodobnih pisateljev (Svetislava Basare, Davida Albaharija idr.), razkriva, da sta, ne glede na povsem različne tradicije, ki jim omenjeni ustvarjalci pripadajo (Ćosić realistično-modernistični, Albahari in Basara post- ali vsaj visokomodernistični), v Srbiji konec 2. tisočletja pisateljski in politični poklic še vedno precej tesno povezana. O tem dejstvu in vplivu, ki ga je v »popačeni zakon« politike in književnosti vnesel ravno postmodernizem, kvalitetno in doživeto piše Mihajlo Pantić v svojih zbirkah esejev *Tortura teksta* (2000), *Kapetan sobne plovidbe* (2003) in *Slankamen* (2009).

⁴ Generacijsko preimenovanje »mladoprozaistov« v »postmoderniste« je bilo mogoče iz vsaj treh vzrokov. Prvi je reakcija na dominantno pozicijo proze novega stila (D. Mihailović, V. Stevanović) v sedemdesetih letih, ki je bila naklonjena formalnim posodobitvam znotraj realistične in naturalistične tradicije. Drugi vzrok je v tem, da je srbska literarna veda postmodernizem obravnavala predvsem s formalnega vidika, ki je lažje dokazljiv in s tem tudi povezovalen od na primer duhovnozgodovinskega. Poleg tega pa je bilo generacijsko po-/preimenovanje možno zato, ker je imel srbski postmodernizem močno konceptualno jedro, ki so ga spajali različni povezovalni dejavniki, predvsem zgled Pavićevega *Hazarškega besednjaka*, Albaharijevo posredništvo ameriškega postmodernizma in ne nazadnje tudi izrazito posredno mentorstvo Danila Kiša.

⁵ S *Famo o biciklistih* je po Igorju Perišiću dosežen vrh postmodernističnosti v srbski književnosti. Globlje v metafizičnosti (ki izraža »dvom o smislu«) namreč ni mogoče oditi. Ludističen smeh, ki ga vzbuja Basarov roman, spreminja percepcijo sveta in s tem svet sam. Po njem se v književnosti začne ponovno utrjevanje vezi med besedo in pomenom (*Gola priča* 289).

⁶ Sama se sicer z generacijskim preimenovanjem ne strinjam povsem, priznavam pa, da je kljub določeni stopnji površnosti, ki jo takšno poimenovanje nujno vsebuje (in kot dokazuje že, med drugim, primer D. Albaharija), predvsem z literarnoperiodizacijskega vidika bistveno bolj učinkovito in praktično od posameznih analiz – kakršnih je bil postmodernizem deležen na primer v Sloveniji.

⁷ »Na prehodu iz 20. v 21. stoletje se je pojavila nova generacija pisateljev, za katero postmoderna proza predstavlja že povedan in napisan fenomen, čeprav se v svojih delih na neki način opirajo na njene premise. Lahko bi se reklo, da v prvih korakih v tretje tisočletje srbski postmoderni Orfej ni potrgal strun svoje lire, ampak jih – nasprotno – vse bolj niansira, tako da se od časa do časa oglasijo s povsem nepričakovanim, neprepoznanim zvokom« (Damjanov, *Šta to beše srpska* 180).

LITERATURA

- Brajović, Tihomir. *Kratka istorija preobilja. Kritički bedeker kroz savremenu srpsku poeziju i prozu*. Zrenjanin: Agora, 2009.
- Daković, Nenad. »Zašto 'novi nihilizam'«. *Novi nihilizam. Postmodernistička kontroverza*. Ur. Milorad Belančić, Nenad Daković, Ratko Šutić. Beograd: Dom omladine Beograda, 1996. 5–7.
- — —. »Zlatno doba svakodnevnice«. *Novi nihilizam. Postmodernistička kontroverza*. Ur. Milorad Belančić, Nenad Daković, Ratko Šutić. Beograd: Dom omladine Beograda, 1996. 99–104.

- Damjanov, Sava. *Šta to beše »mlada srpska proza«? Zapisi o »mladoj srpskoj prozi« osamdesetih*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1990.
- — —. *Šta to beše srpska postmoderna?* Beograd: Službeni glasnik, 2012.
- Foucault, Michel. *Besede in reči. Arheologija humanističnih znanosti*. (Prevedla Samo Tomšič in Ana Žerjav.) Ljubljana: Studia Humanitas, 2010.
- Hutcheon, Linda. *A Poetics of Postmodernism*. New York and London: Routledge, 1995.
- Jerkov, Aleksandar. »Nova tekstualnost.« *Književnost* 45.11–12 (1990): 1886–1916.
- — —. »Nove tendencije u srpskoj prozi. Prigovori postmodernom dobu.« *Književnost* 48.100 (1994): 1286–1294.
- — —. *Antologija srpske proze postmodernog doba*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1992.
- Kiš, Danilo. *Čitanka*. Ur. Julija Uršič. (Prevedli Drago Bajt, Miha Avanzo, Ferdinand Miklavc in Mojca Mihelič.) Maribor: Litera, 2011.
- Lytotard, Jean François. *Postmoderno stanje. Poročilo o vednosti*. (Prevedla Simona P. Grilc.) Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo (Zbirka Analecta), 2002.
- Matajc, Vanesa. »Zgodovina in njeni literarni žanri: tematski številki revije na pot.« *Zgodovina in njeni literarni žanri. History and its literary genres*. Ur. Vanesa Matajc in Gašper Troha. Ljubljana: Slovensko društvo za primerjalno književnost, 2007. 1–11.
- McHale, Brian. *Postmodernist Fiction*. London and New York: Routledge, 1991.
- Milutinović, Zoran. »Postnihilistička kontroverza.« *Novi nihilizam. Postmodernistička kontroverza*. Ur. Milorad Belančić, Nenad Daković, Ratko Šutić. Beograd: Dom omladine Beograda, 1996. 191–205.
- Novak-Bajcar, Silvija. »Zašto je postmodernizam u Srbiji (ipak) moguć.« *Nasleđe: časopis za književnost, umetnost i kulturna pitanja*. 7.16 (2010): 123–131.
- Novi nihilizam. Postmodernistička kontroverza*. Ur. Milorad Belančić, Nenad Daković, Ratko Šutić. Beograd: Dom omladine Beograda, 1996.
- Pantić, Mihajlo. *Kapetan sobne plovidbe. Puzzle IV*. Novi Sad: Dnevnik in Budućnost, 2003.
- — —. *Slankamen. Puzzle VI*. Beograd: Arhipelag, 2009.
- — —. *Tortura teksta. Puzzle II. Dnevni, eseji, poetički memoari*. Podgorica: Oktoih, 2000.
- Perišić, Igor. *Gola priča*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2007.
- Plahuta Simčić, Valentina. »Če je postmodernizem mrtev, sem jaz postmodernistični duh.« *Delo* 49.202 (2007): 8.
- Tomazin, Tanja. *Primerjalna literarna zgodovina slovenskega in srbskega romana med letoma 1980 in 1995: doktorska disertacija*. (Mentorica: Vanesa Matajc.) Ljubljana: T. Tomazin, 2014.
- — —. »Srbski literarni postmodernizem – želja ali zgodovinsko dejstvo?« *Jezič in slovstvo* 58.3 (2013): 21–34.
- Uršič, Julija. »Polemika o plagiatu ali kako je nastajal postmodernizem v Jugoslaviji.« *Primerjalna književnost* 29.2 (2006): 103–123.
- Virk, Tomo. *Strah pred navnostjo*. Ljubljana: Literarno umetniško društvo Literatura, 2000.
- Žunić, Dragan. *Nacionalizam i književnost. Srpska književnost 1985–1995*. Niš: Prosveta, 2002.

Postmodernism and Historicity in Serbian Literature: The Double Engagement of Serbian Postmodernism

Keywords: literature and history / postmodernism / historiographic metafiction / Serbian literature / novel / literary system / social-political engagement

The contribution looks at the Serbian postmodernist novel and its paradoxical historicity, which was one of the primary reasons for the exclusion of postmodernism from the Serbian literary system. Disapproval took the form of literary-historical omission and a public polemic between the postmodernists and the so-called traditionalist in 1996. Postmodern concepts of history as a reflection of the broader social (scientific and philosophical) context of the latter half of the 20th century also made their way into the Serbian region and profoundly upset the deep-rooted historical perceptions and the concomitant traditional concepts of literary creation. The invalidation of “grand narratives” (grand authorities) proved problematic particularly in cultures with a powerful epic tradition, which Serbian certainly is. The Serbian literary system saw this invalidation as detrimental especially in the 90s, which marked a crisis for the Serbian nation during which the need for an engaged literature in the service of tradition/nation was pronounced. Postmodernist literature evades such functionality through its internal (self-referential metafictional) structure, which gained considerable momentum in Serbia at the time as it undertook to separate political and literary discourse, which were closely intertwined in the Serbian literature of the 20th century. We can thus talk of a double implicit engagement of Serbian postmodernism. The contribution outlines the literary-historical development of Serbian postmodernism and Serbian historiographic metafiction. As well, it shows why and in what ways the historicity of literary narration was a subject of conflict in Serbian literature through an overview of some of the central postmodern innovations of historical concepts and their (non)integration into the social-political situation of the national literary system.

September 2015